

روش شناسی کیو

عنوان: روش شناسی کیو

نویسنده: علیرضا خوشگویان فرد

تهران؛ ۱۳۸۶

ناشر: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز تحقیقات، ۱۳۵ صفحه

معرفی از: زهره علی عسگری

تحقیقات متنوعی را در زمینه‌های مرتبط با رسانه با روش‌های گوناگون اجرا می‌کند. این کتاب در راستای شناسایی روش‌های پژوهشی و معرفی آنها به پژوهشگران برای انتخاب مناسب‌ترین روش در اجرای تحقیقات در ۱۳۵ صفحه و با ویراستاری علمی دکتر اسماعیل سعدی پور (بیابانگرد) در دسترس پژوهشگران قرار داده شده است.

آن‌چنان که معرفی یک روش پژوهشی ایجاب می‌کند از فصل تحلیل آماری داده‌ها به بعد، ارائه‌ی جدول‌ها از ثبت داده‌ها تا جداول امتیازها و همبستگی‌ها فضای کتاب را پر می‌کنند. در این بخش خواننده آشنا با مباحث آماری، قدم به قدم با فرآیند تحلیل عاملی کیو و شیوه‌های دیگر در ادبیات روش‌شناسی کیو همراه می‌شود تا معنی‌داری «عامل‌ها» و اینکه کدام یک از آنها در تفسیر نهایی تحقیق جزء معیارهای اساسی قضاوت هستند را کشف کند. پژوهشگر در پی یافتن افرادی است که نماینده‌ی یک عامل هستند. او همچنین

«روش پژوهشی کیو که کمتر در جامعه‌ی علمی ما شناخته شده است، برای شناخت ذهنیت‌های افراد نسبت به موضوعات مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد و طیف وسیعی از پژوهشگران حوزه‌ی ارتباطات، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم سیاسی و از جمله پژوهشگران رسانه می‌توانند با استفاده از آن در مورد سنخ‌شناسی ذهنیت افراد پژوهش کنند. این روش ضمن برخورداری از ویژگی‌های روش کیفی دارای رویکرد کمی نیز هست و از آمار، بیشترین بهره را می‌برد».

آنچه در سطرهای بالا آمد بخشی از پیش‌گفتار کتاب «روش شناسی کیو» نوشته‌ی علیرضا خوشگویان فرد است که در سال ۱۳۸۶ به تعداد ۱۰۰۰ نسخه برای اولین بار به چاپ رسیده است.

کتاب «روش شناسی کیو» حاصل کار گروه روش‌شناسی اداره‌ی کل پژوهش‌های اجتماعی و سنجش برنامه‌ای مرکز تحقیقات صداوسیما است که مطابق آنچه در پیش‌گفتار آمده

انتخاب مشارکت‌کنندگان و مرحله‌ی جمع‌آوری داده‌ها می‌پردازد. دو بخش انتهایی هم به بررسی پایایی و روایی و نکات مهم در اجرای آزمایشی (پایلوت) مطالعه‌ی کیو اختصاص دارند.

فصل سوم به تحلیل آماری داده‌ها اختصاص یافته است. این فصل با ۴۶ صفحه بلندترین فصل کتاب و شامل سه بخش است. بخش اول اصلی‌ترین روش آماری یعنی تحلیل آماری کیو را معرفی می‌کند. بخش دوم این تحلیل را با تحلیل عاملی سنتی مقایسه می‌کند و در بخش آخر راهنمایی کاملی برای به کارگیری نرم افزار SPSS در اجرای محاسبات آماری این روش با رایانه ارائه می‌شود. این فصل، فصل جداول و پنجره‌های رایانه‌ای است.

در نهایت به فصل آخر یعنی فصل چهارم کتاب زیر عنوان «مروری بر چند مطالعه کیو» می‌رسیم. هدف از این بخش آشنایی خواننده با روند اجرای مطالعه‌ی کیو و چگونگی تحلیل آن است. بنابراین مراحل اجرای این مطالعات از نقطه شروع تا به دست آوردن یافته‌ها مدنظر نبوده و به هر کدام از این نمونه‌ها از یک منظر خاص نگریسته شده است. در این بخش قبل از ارائه‌ی مطالعات، نقاط ضعف و قوت روش‌شناسی کیو مطرح شده است.

بخش انتهایی کتاب مروری بر برخی اصطلاحات است که خواننده را با چند اصطلاح مهم که در کتاب به کار رفته آشنا می‌کند.

نقد صوری

هدف از نقد صوری بررسی شیوه‌ی نگارشی اثر، کیفیت چاپ، غلط‌های املائی و کلاً زمینه‌های از این دست است. بنابراین با این رویکرد به این بخش می‌پردازیم.

بر خلاف برخی آثار علمی اعم از ترجمه یا تألیف که خواننده با نثری سنگین و دیرفهم روبرو می‌شود کتاب روش‌شناسی کیو دارای نثری روان و قابل فهم است که حتی در مباحث آماری هم خواننده را همراهی می‌کند.

اما با توجه به اینکه در دوران اخیر، متاسفانه به ندرت کتابی یافت می‌شود که غلط‌های چاپی و نگارشی نداشته باشد، این کتاب هم از این آفت در امان نبوده است. گذشته از اینکه درست نویسی اسلوب واحدی را دنبال نمی‌کند و هر نویسنده یا ناشری سبک و چارچوب خود را پی می‌گیرد، در اینجا سعی می‌شود از عیوب سلیقه‌ای اجتناب کرده و مثال‌هایی مطرح شود که همه‌ی سلايق را در نوشتار با خود همراه کرده است.

مواردی که در زیر می‌آیند می‌توانند به عنوان پیشنهادهایی برای اصلاح در دوره‌های بعدی چاپ، مورد توجه قرار گیرند. این نکته اضافه می‌شود که مثال‌های ذکر شده براساس شماره‌ی صفحات، از کم به زیاد تنظیم شده نه از جهت اهمیت موضوع. بنابراین ممکن است یک اشتباه مهم‌تر در شماره‌های بعدی آمده باشد و موضوع

می‌خواهد برای عامل‌ها معنا و تفسیری بیابد که ذهنیت افراد را شناسایی و معرفی کنند.

کتاب برای عینی کردن چنین خط سیر فکری و آموزشی در فصل سوم به کمک داده‌های یک مطالعه‌ی فرضی که در فصل یک درباره‌ی استفاده از وسایل حمل‌ونقل عمومی و ترافیک از جامعه‌ی آماری خیالی جمع‌آوری شده به خواننده‌ی پژوهشگر کمک می‌کند تا در عمل، یک بار تحلیل عاملی کیو را با کمک فرمول‌های آماری و اعداد و ارقام انجام دهد و با استفاده از داده‌ها و جایگزینی آنها در جدول‌ها و فرمول‌ها و در نهایت با فرآوری داده‌های فرضی، چگونگی نتیجه‌گیری از داده‌ها را بیاموزد. در نهایت در بخش راهنمای اجرای تحلیل عاملی کیو به کمک SPSS در انتهای فصل سوم، خواننده محقق و آشنا با مهارت استفاده از این نرم‌افزار با پنجره‌های لازم برای اجرای تحلیل رایانه‌ای روش‌شناسی کیو آشنا می‌شود. این قسمت، راهنمای استفاده از SPSS شامل ورود داده‌ها، کارهای ویرایشی، استفاده از منوها و غیره است.

به علاوه کتاب از تصاویر نقاشی شده، هم در ارائه‌ی چگونگی مرتب‌سازی کارت‌های دسته‌ی کیو توسط مشارکت‌کننده (۱۳۸۶، ص ۵۰) و هم در تعریف این روش به مخاطب (۱۳۸۶، ص ۸۹) بهره برده است که در بخش‌های بعدی بیشتر به آن پرداخته خواهد شد. این اثر به همت مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران در تهران به چاپ رسیده و با قیمت ۱۰۰۰ تومان به فروش می‌رسد.

محتویات کتاب

کتاب «روش‌شناسی کیو» در آغاز بحث، از پیش‌گفتار و مقدمه، هر دو، برای توجیه ضرورت پرداختن به این موضوع استفاده کرده که می‌توان گفت در ترغیب خواننده به مطالعه موفق عمل کرده است. این کتاب شامل چهار فصل است. فصل اول با عنوان «مقدمه‌ای بر روش‌شناسی کیو» شناسنامه و چشم‌اندازی از روش‌شناسی کیو به دست می‌دهد و جایگاه آن را در دنیای روش‌های تحقیق معین می‌کند.

این فصل شامل پنج بخش است. بخش‌های اول و دوم به معرفی روش‌شناسی کیو و پدیدآورنده آن اختصاص دارند. بخش سوم به ریشه‌های رویکرد روش‌شناسی کیو می‌پردازد. در بخش چهارم درباره‌ی مراحل اجرای این روش از ابتدا تا تحلیل آماری داده‌ها و در بخش پنجم درباره‌ی کمی یا کیفی بودن روش کیو بحث می‌شود.

فصل دوم زیر عنوان «طراحی و اجرای مطالعه‌ی کیو» شامل شش بخش است. بخش نخست به گردآوری فضای گفت‌وگو برای تشکیل نمونه‌ی کیو می‌پردازد. در بخش دوم ویژگی‌های این نمونه و چگونگی آن بررسی می‌شود. بخش‌های سوم و چهارم به ترتیب به

کم‌اهمیت‌تری در شماره‌های اول.

۱- در خط آخر صفحه‌ی ۳۵ آمده: «بنابراین، از نمونه معرفی از فضای گفتمان...» که به نظر می‌آید باید این‌گونه نوشته شود: «بنابراین از نمونه‌ای، معرف فضای گفتمان...»

۲- در صفحه‌ی ۴۶ انتهای بند اول کلمه‌ی «تمی‌آید» به جای «می‌آید» استفاده شده است.

۳- در فصل سوم یعنی تحلیل آماری داده‌ها صفحه‌ی ۶۳ عبارت «به کدام عبارت، مشارکت‌کنندگان...» تبدیل شود به «مشارکت‌کنندگان به کدام عبارت...» که هم روان‌تر خوانده می‌شود و هم به ویرگول بعد از کلمه‌ی «عبارت» نیازی نیست.

۴- در خط سوم صفحه‌ی ۷۰ دو کلمه‌ی «نسبت» به فاصله‌ی کمی از هم به کار رفته‌اند که می‌توان یکی از آنها را حذف کرد.

۵- در بند آخر صفحه‌ی ۷۳، دوبار کلمه‌ی «هیأت» نوشته شده که بهتر است «هیئت» نوشته شود.

۶- در صفحه‌ی ۷۶ بنا بر جدول شماره‌ی ۳ در صفحه‌ی ۷۲ برای تعیین مقدار ویژه باید عدد $0/032$ نوشته می‌شد که عدد $0/033$ نوشته شده است.

۷- صفحه‌ی ۹۷ در زیر عنوان «درخواست چاپ آماره‌های توصیفی» در خط ششم کلمه‌ی *correlations* به جای کلمه‌ی *coefficients* نوشته شده است.

۸- در صفحه‌ی ۱۰۲ خط دوم کلمه‌ی «آماره‌های توصیفی» آمده که با «آماره‌های توصیفی» در صفحه‌ی ۹۷ در یک حرف اختلاف دارد.

۹- در صفحه‌ی ۱۰۷ خط چهارم بعد از پنجره Example کلمه‌ی «این» قبل از کلمه‌ی «روش» زاید است و بهتر است حذف شود.

۱۰- صفحه‌ی ۱۱۴ خط هفتم به جای کلمه‌ی «آید» کلمه‌ی «آمد» نوشته شود.

۱۱- در زیر نویس صفحه‌ی ۱۲۱ عبارت «از این نظر» زاید است.

۱۲- در شناسنامه‌ی کتاب تعداد صفحات ۱۳۱ صفحه ذکر شده است. یعنی تا صفحه‌ی آخر از منابع، اما کتاب، ۱۳۵ صفحه شماره خورده است. به نظر می‌آید «مروری بر برخی اصطلاحات» بعد از تأیید شناسنامه‌ی کتاب و احتمالاً در مراحل چاپ به آن اضافه شده و از صفحه‌ی ۱۳۲ به بعد شماره خورده است.

اینها را اضافه کنید به مواردی مثل استفاده از کلمه‌ی «می‌باشد» به جای «است» در صفحه‌ی شناسنامه، «می‌نمایم» به جای «می‌کنم» در صفحه‌ی ۱۲ خط آخر و «نمایید» به جای «کنید» در خط دوم دستورالعمل مرتب‌سازی در صفحه‌ی ۵۸. از بیان بعضی موارد جزئی دیگر مثل استفاده نکردن از ویرگول که به صحیح خواندن متن کمک می‌کند و یا بعضی اشتباهات دستوری هم صرف نظر شده است.

ذکر این نکته در انتها ضروری است که کتاب حاضر نسبت به

کتاب‌های موجود در بازار نشر، غلط‌های صوری کمتری دارد که باید گفت از محاسن کتاب روش‌شناسی کیو به شمار می‌رود.

نقد ساختاری

در این قسمت به شیوه‌ی طرح مباحث کتاب روش‌شناسی کیو می‌پردازیم. ساختار کلی طرح مباحث کتاب یک سیر منطقی دارد و فصول به ترتیب نقشی که در معرفی این روش بر عهده دارند مانند تکه‌های پازل در نهایت منجر به یک طرح معنی‌دار می‌شوند.

در آغاز با تاریخچه‌ی این روش و سپس با طراحی و اجرای آن آشنا می‌شویم. در هر پژوهشی بعد از جمع‌آوری داده‌ها نوبت به تحلیل آماری آنها می‌رسد و نتیجه‌ای که عاید پژوهشگر شده بر ملا می‌شود. کتاب با طی این روش منطقی در نهایت به کمک خواننده آمده و با نگاه به برخی از مطالعات کیو از مناظر مختلف او را در تجسم این روش یاری می‌کند. کتاب در نهایت با یک بخش ضروری و مهم یعنی تعریف برخی اصطلاحات به پایان می‌رسد.

آنچه که در نگاه کلی به دست می‌آید، یک سیر منطقی حاکم بر مباحث است، اما آنچه باید به آن توجه داشت در نگاه ریزتر به مباحث به دست می‌آید و نشان می‌دهد که مباحث کوچک‌تر در بعضی فصول می‌توانند با جابه‌جایی، به سیر منطقی کتاب کمک بیشتری کنند. مثلاً در فصل اول به نظر می‌رسد بهتر است «پیدایش روش‌شناسی کیو» را به قبل یا بعد از معرفی این روش منتقل کرد. خواننده در «معرفی روش‌شناسی کیو» به طور اجمالی با این روش آشنا می‌شود، این معرفی با بیان تاریخچه، با وقفه مواجه می‌شود؛ سپس با عنوان «مروری بر مراحل مطالعه‌ی کیو» دوباره به دنباله‌ی معرفی برمی‌گردد.

همان‌طور که پیشتر آمد بحث «تحلیل عاملی» موضوعی است که از پایه‌های اساسی روش‌شناسی کیو است که در صفحه‌ی ۱۴ برای اولین بار با آن برخورد می‌کنیم. تحلیل عاملی موضوعی است که تا آخر کتاب همراه خواننده است. بنابراین ضروری است که خواننده کاملاً با تحلیل عاملی آشنا شود. همان‌گونه که نویسنده هم این ضرورت را کاملاً احساس کرده و در صفحه‌ی ۶۷ یعنی زمانی که خواننده بارها و بارها با عبارت تحلیل عاملی برخورد کرده، کتاب «راهنمای آسان تحلیل عاملی» نوشته‌ی پل کلاین را به او معرفی می‌کند. دو صفحه ۱۴ و ۶۸ تقریباً ۵۳ صفحه با هم فاصله دارند. بنابراین بهتر است زیرنویس ستاره‌دار صفحه‌ی ۶۷ به صفحه‌ی ۱۴ منتقل شود تا وقتی خواننده برای اولین بار با عبارت «تحلیل عاملی» برخورد می‌کند با کتاب پل کلاین آشنا شود.

فصل دوم با سیر منطقی قابل قبولی تا انتها پیش می‌رود، اما آنچه که ما را مجبور می‌کند در این فصل به صفحه‌ی ۵۸ توجه کنیم، مطلبی است که در خط آخر صفحه‌ی ۶۵ آمده است: «در

نقد محتوایی

کتاب «روش شناسی کیو» به حق از عهده‌ی معرفی دقیق روش مطالعه‌ی کیو برآمده است. فصول کتاب از آغاز تا انتها سیر منطقی خود را از نقطه‌ی شروع، اوج و سپس نقطه پایان به خوبی طی کرده است. روش به روشنی معرفی شده - در این مورد می‌توان به تصویر گویای صفحه‌ی ۸۹ اشاره کرد که به راحتی در بیان تفاوت دو دیدگاه عینی و ذهنی در مورد گردآوری داده‌ها و امتیاز روش کیو موفق عمل کرده است - و سپس طراحی شده است. از فضای گفتمان، داده‌ها به دست آمده و محقق قدم به قدم برای اجرای کیو با کتاب پیش آمده و بعد از گردآوری داده‌ها به تحلیل آماری پرداخته است. در این کتاب محقق به راحتی از طریق تحلیل spss با فضای جدید تحلیل هم آشنا می‌شود. در نهایت نقاط ضعف و قوت کیو به همراه چند نمونه مطالعه، ذهن پژوهشگر را بیش از پیش روشن می‌کند.

اما آنچه قابل ذکر است جمله‌ای است که در مقدمه‌ی کتاب (صفحه‌ی ۱۱، خط دوم از بند دوم) آمده است: «معرفی روش شناسی کیو به گونه‌ای است که «خواننده» را قادر سازد تا به «تنهایی» آن را برای تحلیل به کار برد.» به نظر می‌رسد یا باید کلمه‌ی «خواننده» به «محقق پژوهشگر» یعنی فردی با سابقه در انجام تحلیل‌های آماری - آن چنان که در پیش‌گفتار آمده - بدل شود و یا باید اعتراف کرد که خواننده حتی اگر دانشجویی باشد که چند واحد آمار و روش تحقیق گذرانده و یک یا دو پروژه را هم به انجام رسانده به سادگی قادر نخواهد بود با مطالعه‌ی این کتاب به تنهایی آن را برای اجرای تحقیق به کار ببرد. به طور دقیق اگر بخواهیم این ادعا را روشن کنیم می‌توانیم بگویم مراحل فرآیند اجرای تحقیق با روش کیو مطابق شکل ۱ صفحه‌ی ۲۶ تا مرتب‌سازی با مطالعه‌ی همین کتاب از عهده‌ی خواننده برمی‌آید، اما تحلیل آماری داده‌ها پیش‌زمینه‌ای قوی‌تر از راهنمایی‌های این کتاب می‌طلبد و روش مؤلفه‌های اصلی، شیوه‌ی واریماکس، نمودار سنگ‌ریزه و بسیاری از مسایل آماری دیگر که در متن کتاب استفاده شده است، نمی‌تواند هر خواننده‌ای را با خود همراه کند. همان‌گونه که خواننده در صفحه‌ی ۹۱ کتاب مطلع شده که استفاده از راهنمای اجرای spss نیاز به مهارت دارد، پیشنهاد می‌شود در مقدمه نیز نیاز به مهارت لازم به خواننده یادآوری شود و یا اینکه همان‌طور که خطاب پیشگفتار «پژوهش‌گر حوزه‌های مختلف از جمله پژوهش‌گر رسانه» است خطاب مقدمه هم «پژوهش‌گر و محقق» باشد نه «خواننده» تا بتوان با اطمینان ادعا کرد که کتاب توانایی رسیدن به ادعای اولیه‌ی خود را دارد.

آن دسته از مطالعات کیو که ذهنیت فرد یا افراد خاصی به خودی خود دارای اهمیت است، اطلاعات این بخش است که مشخص می‌کند هر مرتب‌سازی مربوط به چه کسی است.» در حالی که دستورالعمل مرتب‌سازی صفحه‌ی ۵۸ با آوردن جمله‌ی: «نیازی به نوشتن نام خود در این بخش ندارید» به نوعی مشارکت‌کننده را مطمئن کرده است که شناخت شخص او برای محقق مهم نیست و فقط ذهنیت او مهم است. از اخلاق حرفه‌ای به دور است که محقق به صورت پنهانی به شناخت افراد با ذهنیت‌های خاص بپردازد.

همچنین در صفحه‌ی ۸۶ خط ۳ آمده است که محقق می‌تواند امکان نوشتن دیدگاه‌ها را به مشارکت‌کنندگان بدهد. این مطلب بهتر است در صفحه‌ی ۵۸ در دستورالعمل مرتب‌سازی بیاید.

در فصل سوم و تحلیل آماری داده‌ها بنا بر ضرورت به بعضی از اصطلاحات آماری اشاره شده که کتاب از بعضی بدون تعریف و توضیح گذشته است. مثل «نمودار سنگ‌ریزه» و برای بعضی هم تعریف‌هایی ارائه کرده است. مثلاً عبارت «مقدار ویژه» که در خط آخر صفحه‌ی ۷۴ آمده ولی در صفحه‌ی ۷۶ خط ۴ توضیح داده شده است که بهتر بود این تعریف در همان صفحه‌ی ۷۴ یا در زیرنویس آن می‌آمد.

در نهایت در صفحه‌ی ۱۱۱ کتاب نقاط ضعف روش شناسی کیو مطرح می‌شود. پیشنهاد می‌شود علاوه بر چهار ضعف گفته شده به مشکلات دیگر این روش هم اشاره شود. مثلاً مکان انجام این روش: «نمودار کیو نمودار بزرگی است... این نمودار می‌تواند در قالب یک مقوا یا تخته‌ی بزرگ باشد. (ص ۴۹)، وقت مشارکت‌کننده نه فقط وقت محقق: اگر شرکت در یک کار تحقیقی مستلزم صرف وقت زیاد از طرف مشارکت‌کننده باشد، در بسیاری از اوقات موجب همکاری نکردن او می‌شود «یک مطالعه‌ی کیو می‌تواند تحت شرایط مختلف تکرار شود یعنی از مشارکت‌کنندگان خواسته شود تا کارتها را... چندین بار مرتب سازند (۵۹). مرتب سازی دوباره و سه‌باره قطعاً باید در فاصله‌های زمانی متفاوت انجام شود تا امکان ثبت مرتب‌سازی برای محقق وجود داشته باشد. همه‌ی اینها را اضافه کنید به آموزش دستورالعمل مرتب‌سازی که از معرفی طیف به مشارکت‌کننده شروع می‌شود، سپس چگونگی توزیع کارتها توضیح داده می‌شود، به مشارکت‌کننده پیشنهاد می‌شود کارتها را براساس موافق، مخالف، خنثی سه دسته کند و... بعد از صرف این زمان است که مشارکت‌کننده آماده می‌شود تا چیدن کارتها را شروع کند.

کسی که با مسایل پژوهشی سروکار دارد به خوبی می‌داند که گرفتن وقت از مشارکت‌کنندگان چه کار دشواری است. مخصوصاً اینکه مشارکت نیاز به آموزش دقیق هم داشته باشد.